

Prezidentské volby v Bělorusku 2006 aneb Lukašenkova hra na legitimitu

PETR HLAVÁČEK*

Abstract: The 2006 Presidential Election in Belarus, or Lukashenka's Play for Legitimacy

The article deals with the latest presidential election in Belarus in March 2006. More specifically, the aim of the text is to focus on its legitimization function in the context of Lukashenka's non-democratic regime and its stability. This goal is based on an assumption that the election's role lies not only in its formal, but also in its factual confirmation of the regime legitimacy. An assessment of this presumption is made by means of an analysis of the formal setting of the election and its administration, by definition of the role of participating actors (governmental, formal and factual ones) and the Belarusian electorate, and by the final categorization of confirmed legitimacy.

Keywords: Legitimacy, Lukashenka, Non-democratic regime, Opposition, Post-Soviet Belarus, Presidential election 2006

1. Úvod

V březnu letošního roku proběhly v Bělorusku třetí prezidentské volby od vyhlášení nezávislosti v roce 1991, ve kterých s jednoznačným výsledkem zvítězil dosavadní (a jediný) prezident Aljxandr Lukašenka.¹ Chceme-li se zabývat problematikou běloruských prezidentských voleb jako určitým fenoménem Lukašenkova režimu (kterým nepochybně je), musíme již na začátku říci, že pouhé posuzování průběhu a kvality volebního procesu z hlediska konfrontace formálních (legislativních, institucionálních a administrativních) parametrů s jejich uplatňováním v praxi vytvoří pouze povrchový obraz fungování voleb. Z toho však nepochopíme jejich podstatu a skutečný smysl v celém politickém systému. Odhalení vnitřních principů je důležité z toho důvodu, že volby neslouží v Lukašenkově režimu k obměně politických elit, ale výhradně jako nástroj potvrzování legitimity těch stávajících, neboli jako jeden z hlavních nástrojů současného politického systému koncentrace a konzervace moci v prezidentském aparátu, jenž funguje bezmála 10 let. Toto konstatování není pouhým vzletným vyjádřením prostého faktu, že Lukašenkův režim vykazuje výrazné nedemokratické, resp. autoritativní rysy, přičemž tímto prizmatem musí být nahlíženo rovněž na běloruské volby.² Takový pohled

* Autor je interním doktorandem Katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Adresa: Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: hlavacek@fss.muni.cz.

by byl zcela nedostatečný a zavádějící, protože tzv. nedemokratičnost běloruských voleb je do jisté míry sporná – nikoliv z hlediska průběhu, ale z hlediska funkce – v tom smyslu, že jejich účelem není pouhé *formální*, nýbrž *faktické* potvrzování legitimacy současného režimu.³

Výše uvedený – možná trochu provokativní – výrok můžeme brát jako pracovní hypotézu následujícího textu. Z ní vyplývá záměr provést 1) rozbor formálního rámce voleb, 2) vymezit jejich naznačený význam v procesu legitimizace Lukašenkova režimu, a to jak s důrazem na průběh voleb a zúčastněné volební aktéry (vládní, formální a faktické), tak běloruský elektorát, a 3) provést závěrečnou kategorizaci potvrzované legitimacy. Nicméně autor si nečiní nárok na poskytnutí vyčerpávající analýzy voleb, nýbrž analytického přehledu a postřehů sloužících k dalšímu zamyšlení nad současným běloruským režimem, samozřejmě s vyloučením jakýchkoliv normativních soudů.

2. Formální pravidla

Prvotním účelem institucionálně-právního rámce nedemokratického režimu je vytváření efektivních mechanismů zaručujících zachování (a posilování) pozic mocenské elity. Jde o primární podřízení tohoto rámce zájmům elity, přičemž funkčnost systému jako takového zastává druhořadou pozici, resp. je navázána na účel první. Rozbor tohoto – převážně formálního, příp. jednostranně uplatňovaného – rámce může odhalit některé funkční i existenční principy daného systému. Toto tvrzení platí i v případě Běloruska, kde sehrává významnou roli také vymezení volebního procesu. Jeho formální podobu přímo či nepřímo ovlivňuje několik norem – zejména ústava, volební zákon, zákon o administrativních přestupcích, trestní zákoník, zákon o hromadných shromážděních, zákon o tisku a dalších masmédiích, a předpisy upravující činnost Ústřední volební komise Běloruské republiky (dále CKRB).⁴ Zaměříme se na dva předpisy – ústavu a volební zákon. Předmětem našeho zájmu jsou především nástroje a postupy týkající se demokratického průběhu voleb a jeho záruk.⁵

Ústava z roku 1996⁶ deklaruje tyto základní volební principy: nepřípustnost a právní postih jakéhokoliv přímého či nepřímého omezování volebního práva voličů; svobodné rozhodnutí občanů účastnit se ve volbách a vybírat z daných kandidátů; otevřenou a veřejnou přípravu a řízení voleb; rovnoprávnou účast a postavení kandidátů ve volbách; a zákaz monitorování rozhodování voličů v průběhu hlasování. Volby prezidenta se konají tajným hlasováním na základě všeobecného, svobodného, rovného a přímého volebního práva. (Nacionalnyj centr 2004) Klíčovou prováděcí normu představuje volební zákon z roku 2000.⁷ Vedle základní specifikace volebního systému se soustředíme na fungování soustavy volebních komisí, status zahraničních pozorovatelů, vymezení předvolební kampaně, předtermínové hlasování a na kontrolní mechanismy volebního procesu.

Prezidentské volby vyhláší Sněmovna reprezentantů. Pořádají se v neděli v rámci jednoho celorepublikového obvodu na základě ryzí podoby absolutně většinového systému. (srov. Klíma 1998: 205) Prezident je zvolen v prvním kole, pokud daný kandidát získal více než polovinu všech odevzdaných hlasů (včetně neplatných a „proti všem“). Do případného druhého kola postupují dva kandidáti s největším počtem získaných hlasů, přičemž pro zvolení platí stejná podmínka obdržení nadpoloviční většiny odevzdaných hlasů jako v prvním kole. Volby jsou uznány za platné při volební účasti přesahující 50% registrovaných voličů.

Nominace prezidentských kandidátů probíhá prostřednictvím tzv. iniciativních skupin voličů v minimálním počtu 100 osob.⁸ Po zaregistrování u CKRB musí iniciativní skupiny v průběhu 30 dnů (v období mezi 80. a 50. dnem před pořádáním voleb) sesbírat minimálně 100 tisíc podpisů na podporu daného kandidáta, přičemž správnost podpisových listin posuzují příslušné stupně volebních komisí. Finální registraci prezidentských kandidátů provádí v období mezi 35. a 25. dnem před volbami CKRB.⁹ Kandidovat na prezidenta může rodilý Bělorus od dosažení věku 35 let, s trvalým pobytem v Bělorusku po dobu nejméně deset let bezprostředně před volbami.¹⁰ Kandidát nemá právo využívat ve svůj prospěch výhod svého stávajícího oficiálního postavení. Z pohledu formálních podmínek kandidatury je nejdůležitější poslední úprava ústavy referendem z října 2004, kdy bylo vypuštěno omezení maximálně dvou prezidentských volebních období pro jednu osobu. Tím se Lukašenkovi otevřel prostor podržet si prezidentskou funkci doživotně.

Nad organizací a průběhem voleb dohlíží víceúrovňová soustava volebních komisí v čele se stálým orgánem CKRB. Komise jsou podle zákona nezávislé na centrálních i regionálních orgánech státní správy a jejich rozhodnutí jsou pro všechny zúčastněné aktéry závazná. Členy komisí (vyjma CKRB)¹¹ mohou nominovat politické strany a další veřejná sdružení, pracovní kolektivy a občané, přičemž není stanoven oficiální poměr zastoupení uvedených skupin v komisích.

Voleb se jako pozorovatelé mohou mimo jiné účastnit – členové obou komor parlamentu, zplnomocněnci prezidentských kandidátů, zástupci politických stran, občanů a masmédií, a na základě pozvání také zahraniční pozorovatelé z druhých států a mezinárodních organizací. Pravomoci obou skupin pozorovatelů jsou shodné. Náleží jim právo – účastnit se zasedání příslušných komisí a pečetění hlasovacích boxů; v den voleb být ve volebních budovách od okamžiku zapečetění boxů až do konce vyhodnocení výsledků hlasování; účastnit se předtermínového hlasování; pozorovat průběh hlasování a dodržování platné hlasovací procedury; dostávat informace o průběhu sčítání hlasů i zpracování protokolů příslušných komisí o volebních výsledcích; seznámit se s protokoly příslušných komisí o volebních výsledcích a vyhotovit si kopii daného protokolu (okrskové komise). Pozorovatelé nesmí – provádět agitaci; poskytovat kandidátům jakoukoliv informační, metodickou, finanční a jinou podporu; činit překážky při hlasování a porušovat jeho tajnost; provádět průzkumy u hlasujících občanů; vyskytovat se v místě vydávání volebních lístků, u hlasovacích plekt ani volebních uren; ani se vměšovat do činnosti volebních komisí. Zahraniční pozorovatelé procházejí akreditací u CKRB, která jim může být v případě překročení vymezených pravomocí odebrána. Zahraničním pozorovatelům je navíc přičteno právo kontaktovat kandidáty; vyjadřovat se k volební legislativě a komunikovat s médii. Naproti tomu zahraniční pozorovatelé nemohou využívat vlastní status k aktivitám nesouvisejícím s pozorovatelskou činností.

Všichni zúčastnění aktéři voleb mají právo na svobodnou diskuzi o programech kandidátů a na předvolební agitaci (na shromážděních i v médiích), a to pro i proti kandidátovi. Právo na zahájení oficiální předvolební kampaně (včetně zahájení výroby předvolebních materiálů) vzniká v okamžiku konečné registrace kandidátů CKRB – tzn. v období mezi 35. a 25. dnem před volbami.¹² Registrovaní kandidáti mají právo na poskytnutí rovnocenného prezentačního prostoru ve státě provozovaných, resp. spoluvlastněných masmédiích.¹³ Průzkumy volebních preferencí se mohou zveřejňovat do 10 dnů před volbami. Cizinci se kampaně nemohou účastnit.

Co se týče financování voleb a kampaně kandidátů, veškeré prostředky jsou přiděleny Sněmovnou reprezentantů ze státního rozpočtu a zvláštního rozpočtového fondu. Následně se

rozdělují stejným dílem mezi jednotlivé kandidáty a používají podle pravidel stanovených CKRB.¹⁴ Zúčastnění aktéři nemají právo poskytnout na přípravu a pořádání voleb další materiální prostředky, vyjma jejich vložení do výše uvedeného zvláštního fondu. Jakákoliv přímá či nepřímá finanční a materiální zahraniční účast (států, organizací, firem a občanů) na volbách je zakázána.

Specifickým prvkem běloruských voleb je tzv. předtermínové hlasování, které umožňuje fakticky odstartovat hlasování pět dnů před jejich oficiálním termínem. Deklarovaným důvodem je poskytnout možnost hlasovat i tomu voliči, jenž se nemůže v den voleb nacházet v místě svého bydliště.¹⁵ Volební zákon obsahuje několik bodů umožňujících podat proti porušení vymezeného průběhu voleb či konkrétním rozhodnutím volebních komisí odvolání k příslušným orgánům, která ale nevytvářejí dostatečné záruky právní kontroly.¹⁶ (OSCE/ODIHR 2006: 24–25)

3. Rozmanitost kandidátů

Výchozí situací letošních voleb byla třetí Lukašenkova kandidatura vs. potenciální kandidatura jeho oponentů. K odhodlání protikandidátů zapojit se do voleb – pomineme-li možné komplikace při výběru v řadách vlastní opozice (viz dále) – nepostačuje ve stávajícím systému pouhé formální naplnění podmínek určených zákonem. Rozhodující je, aby účast oponentů připustila stávající elita. Výše uvedený třístupňový registrační proces kandidátů – schválení iniciativní skupiny voličů, kontrola podpisových listin a konečná registrace – nabízí CKRB jednoduché nástroje k provedení selekce „vhodných“ osob ještě před jejich vlastním připuštěním k volbám.¹⁷ Na druhou stranu, v obou prezidentských volbách (2001 a 2006) byla příznána kandidatura protisystémovým kandidátům faktické opozice, proti kterým by použití výše uvedených nástrojů vyplývalo z logiky věci zbavit se bezproblémovým způsobem nejrizikovějších rivalů. Neboli k plošnému vylučování faktických protikandidátů v tomto předstadiu voleb nedochází.¹⁸ Lukašenka tak sám otevírá svým protivníkům cestu k volbám. Nikoliv však z důvodu respektování legislativy a zajištění pluralitní soutěže, ale proto, že pro efektivní splnění legitimizačního účelu voleb jsou protikandidáti nezbytní. Ovšem za podmínky, že protikandidáti nemohou dostat reálnou možnost obdržet relevantní volební zisky, resp. ohrozit stabilitu režimu, a proto jsou jejich aktivity ve volbách od počátku kontrolovány. Úsilí opozice o alternaci moci se tak stává iluzorním od samého začátku, neboť je to Lukašenka, a nikoliv (neexistující) nezávislá administrativa a soudnictví, kdo reálně dohlíží nad volbami – od registrace a podoby kampaně až po represe a finální určení výsledků.

Přesto se ani „kontrolované“ volby nevyhnou spontánnosti a můžeme v nich nalézt potřebnou výpovědní hodnotu. V letošních prezidentských volbách bylo zapsáno 8 iniciativních skupin, přičemž dostatečný počet podpisů získaly čtyři skupiny, jejichž kandidáty posléze zaregistrovala CKRB.¹⁹ Naproti tomu v prezidentských volbách v roce 2001 bylo zapsáno 22 iniciativních skupin, z nichž 16 odevzdalo petiční archy ke schválení. Nakonec byli zaregistrováni stejně jako v roce 2006 čtyři kandidáti.²⁰ V tomto okamžiku není účelné zabývat se podrobně peripetemií registrace jednotlivých iniciativních skupin ani kontrolou odevzdaných podpisových archů, i když nesoulad v počtu potenciálních kandidátů mezi oběma volbami je zřejmý. (srov. Yekadumava 2001)

Zaregistrovaní Lukašenkovi protikandidáti se mohou rozdělit do dvou skupin, přičemž každá z nich plní ve volbách svoji vymezenou legitimizační funkci: 1) *konstruktivní opozice* –

Sjarhej Hajdukevič (LDP) a 2) *faktická opozice* – Aljalexandr Milinkevič (bez stranické příslušnosti) a s dodatkem Aljalexandr Kazulin (BSDP-Hramada).²¹ Funkce Hajdukeviče je *formální* (potvrdit svou účastí legitimitu voleb z hlediska jejich demokratického legislativně-institucionálního rámce i průběhu),²² zatímco zbývajících dvou kandidátů *faktická* (vlastní oficiální účastí potvrzují z pozice protisystémových aktérů legitimitu voleb ze strany jejich plurality). Více kandidátů přináší Lukašenkovi také praktický efekt z hlediska volebních zisků. Nejenže ostatní protikandidáti odeberou zástupci sjednocené faktické opozice určitá procenta (byť se mohou zdát minimální), ale především podpoří zmatení obyvatel nad nepřehlednou nabídkou alternativního výběru k Lukašenkovi, čímž rozdrobí voličský potenciál jednoho kandidáta vystupujícího v roli systémové alternativy.

Výchozí podobu nabídnuté alternativy spoluvytvářejí programy jednotlivých kandidátů. Program Hajdukeviče je dán jeho vlastní prezentací pouze jako „alternativy“ Lukašenkovy osoby (nikoliv politiky či systému) a tím, že aktivní volební kampaň prakticky nerealizoval. (OSCE/ODIHR 2006: 10, 12) Podstatné jsou předvolební programy Kazulina a Milinkeviče. Kazulinův program nese název „Za stát! Za národ! Za tebe!“ a uvádí jej tři hesla – *zákonnost, stabilita a pořádek*. Milinkevičův program vychází ze tří základních principů – *Svoboda, pravda, spravedlnost*. Oba programy proklamují realizaci určitých (často shodných) politických, ekonomických i společenských změn oproti stávajícímu systému. S tím rozdílem, že Milinkevičův program používá emotivnější a kritičtější jazyk vůči současnému režimu a klade zřetelný důraz na jeho změnu, zatímco program jeho protějšku je v tomto směru spíše neutrální.²³ Z pohledu programových tezí šlo o zřejmou (u Milinkeviče systémovou) alternativu, která ale byla rozptýlena mezi dva kandidáty, což snížilo jejich (zejména Milinkevičův) zmiňovaný voličský potenciál. Je ovšem otázka, do jaké míry byla tato alternativa protikandidátů reálně rozpoznatelná a mediálně dostupná pro voliče, a to nejen ve srovnání s Lukašenkou (viz 5. část).

4. Opozice a pozorovatelé

Již bylo naznačeno v předchozí části, že běloruská (politická) opozice nepředstavuje jednotný celek. Z pohledu zúčastněných subjektů v prezidentských volbách se dělí na dvě odlišné skupiny.²⁴ *Konstruktivní opozice* představuje subjekty vznikající a působící samostatně bez nezbytně nutného přímého zasahování daného režimu. Jejich činnost charakterizuje primární populistické chování v závislosti na podmínkách režimu s cílem bezproblémové existence bez možných omezení a obstrukcí ze strany státu, resp. v zájmu získání co největšího množství výhod, které systém potenciálně nabízí. Podstatou jednání tedy není pro-, nebo protirežimní postoj, ale pragmatické uspokojování vlastních individuálních cílů. Těm je podřízena i forma a obsah případné protirežimní kritiky, která je však v prostředí stabilního režimu spíše vyloučena. Názorové „lavírování“ může vyvolávat zmatení (mezi občany i politiky) o skutečném postoji daných subjektů, jak ukazuje případ představitel konstruktivní opozice Hajdukeviče a jeho strany LDP. (srov. Boguzkij et al. 2003: 83; Lyakhovich 2001: 156)

Faktická opozice zastupuje otevřeně antisystémové subjekty vznikající a působící samostatně bez vlivu složek daného režimu s primárním cílem jeho kritiky a nabídnutí nejen personální a programové, ale zejména systémové alternativy; a to i s vědomím případného postihu ze strany režimu. V našem případě se jedná o subjekty zastoupené na Kongresu demokratických

sil (KDS), resp. jimi zvoleného Milinkeviče.²⁵ Zařazení kandidáta Kazulina mezi faktickou opozici není jednoznačné. Řekněme, že Kazulin prodělal vývoj od nevyhraněné a spíše loajální opozice k opozici faktické.²⁶ Nabízí se otázka, do jaké míry byla tato proměna ovlivněna vnějšími faktory (např. změnou postoje režimu), nicméně rozhodující je celkový význam, který by mohl naznačovat nesmělý počátek zrodu reformátorů v táboře stávajících mocenských elit.

Faktická opozice má tři výchozí možnosti přístupu k volbám – 1) označit režim za protiprávní, což by znamenalo rovněž odmítnutí účastnit se na jakémkoliv volebním procesu jím organizovaném; 2) uznat platnost režimu *de iure* a podílet se bezvýhradně na volebním procesu v rámci daných pravidel (což by ale popíralo její existenci); a 3) uznat režim *de facto*, neboli kombinace předchozích dvou variant. Opozice uplatňuje poslední možnost. Tzn. – na jedné straně označuje stávající režim za protiprávní a nelegitimní, zatímco na druhé straně se účastní jím pořádaných voleb ve snaze dosáhnout prostřednictvím režimem uplatňovaného rámce a volebního vítězství následné změny režimu. Tuto snahu doprovází kontinuální úsilí opozičního tábora o koordinaci a konsolidaci společného přístupu proti stávajícímu režimu, kterou v případě prezidentských voleb zosobňuje schopnost vybrat jednoho společného kandidáta. Srovnáme-li toto úsilí před volbami v roce 2001 a 2006, k pozitivnímu posunu ve smyslu dosažení rychlého konsensu i výběru osobnosti zde došlo.²⁷ Tato schopnost má svůj význam z toho důvodu, že v postsovětském areálu není základem úspěchu nabídnuté alternativy pouze program sám o sobě, ale zejména silná osobnost s mobilizačním potenciálem napříč celou společností. Nicméně, Milinkevič může být sice považován za výrazného opozičního lídra, ale pouze u nespokojené části obyvatel (částečně i díky kandidatuře Kazulina). V celospolečenském měřítku opozice stále plnohodnotnou alternativu k Lukašenkovi poskytnout nedokáže.²⁸

Dvojznačný přístup opozice odkrývá jeho vnitřní paradox – protože si je opozice vědoma nedemokratičnosti systému, musí si být zároveň vědoma, že Lukašenka její jakýkoliv reálný volební, resp. politický zisk v dané situaci nepřipustí, a nemůže tak být následně překvapena opakovaným volebním neúspěchem, nestandardním průběhem voleb a zneužitím její účasti v nich.²⁹ Tento vnitřní rozpor obsažený ve třetím přístupu je pro Lukašenkou žádoucí – když by faktická opozice uplatňovala první z možných přístupů, ztratil by její neúčasti ve volbách podstatnou část legitimizačního efektu, zatímco při volbě druhého přístupu zase protiopoziční diskreditační a represivní nástroje, které ospravedlňuje její antisystémovost a hrozící destabilizaci země. Ve svém důsledku tedy nejsou legitimizačním nástrojem režimu pouze volby jako takové, ale přímo faktická opozice a její účast v nich. Slovy George Orwella: „Následky každého činu jsou obsaženy v činu samotném“. Jinými slovy, Lukašenka existenci legální faktické opozice pro legitimitu svého režimu nezbytně potřebuje – jako nástroj i zdroj.

Nabízí se logická otázka, proč se opozice této řízené roli ve volbách propůjčuje a nebojkotuje je. Jak říká běloruský politický ekonom Vital Silicki, opozice si musí „hrát na volby“, protože jinak by nebyla potřeba. Pokud by faktická opozice zaujala vůči volbám (a režimu) nekompromisní postoj, ztratila by také jediný (i když omezený) oficiální prostředek sebe prezentace a veškeré její politické strany, koalice i kandidáti by tak byli zpochybněni. (srov. Silicki 2006) Opozice si totiž nejen „hraje na volby“, ale pohybuje se ve vlastním virtuálním stranickém systému, ačkoliv neexistují standardní podmínky pro působení politických stran, které nemají prakticky žádnou možnost, jak získat podíl na politické moci.³⁰ To vyvolává dlouhodobou vnitřní fragmentaci a polarizaci opozice, která pokračuje – navzdory zmíněné

schopnosti dosáhnout dohody o společném kandidátovi – i v povolebním období.³¹ (srov. Maksymiuk 2006)

V případě bojkotu by opozice musela odejít do disentu, nebo hledat politické nástroje mimo volební období. K tomu ovšem potřebuje potenciál občanské mobilizace a kanály sociální komunikace, které postrádá a jedinou možností pro posílení těchto faktorů je právě účast ve volbách. Režim tak ani nemusí používat výraznější stimuly, aby se opozice do voleb zapojila. Stačí udržovat současný stav – legální, ale limitované – existence faktické opozice, který ji udržuje v jejích vnitřních problémech bránících konsolidaci a zároveň podněcuje její aktivní podíl na činnosti režimu. Situace pro opozici představuje komplikovaný uzavřený kruh – dlouhodobě nedostatečného mobilizačního potenciálu, požadavků na respektování práva a demokratizaci režimu a paralelní účasti na jeho legitimizaci (která je ale jediným zdrojem zviditelnění). Na druhé straně, opozice sice spoluvytváří legitimitu režimu, ale díky tomu získává možnost rozšiřovat vlastní mobilizační potenciál. Nejedná se tedy o pouhý prorežimní, ale také pro-opoziční efekt, který v dlouhodobém horizontu pravděpodobně bude posilovat (viz dále).³²

Svoji legitimizační roli mají v procesu voleb také pozorovatelé. Jejich *formální* složka potvrzující demokratický rámec, průběh voleb i oficiální výsledky zastupují loajální pozorovatelé pracovních kolektivů, společenských organizací a států SNG (v čele s RF). (viz Iсполнительный комитет SNG 2006) *Faktickou* část zastupují pozorovatelé vysláni za OSCE/ODIHR.³³ Nicméně jejich funkce nespočívá pouze v možném zastoupení kritického činitele, který od roku 1996 neuznává volby v Bělorusku ani jejich výsledky za demokratické.³⁴ Lukašenka si je bezpochyby vědom, že západní pozorovatelé neuznají platnost jeho voleb (k tomuto účelu má první skupinu pozorovatelů). Nevyžaduje tedy uznání vlastního režimu *de iure*, ale již samotnou účastí na volbách a jejich hodnocením ve smyslu demokratičnosti dosahuje uznání režimu *de facto*. Hlavní účel je však vnitropolitický – 1) přítomnost pozorovatelů a jejich spolupráce se státními orgány zbavuje faktickou opozici argumentů, že režim není vstřícný a vyhýbá se mezinárodnímu hodnocení a kritice; a 2) konstantní kritika mezinárodního společenství umožňuje (ve srovnání s první skupinou pozorovatelů) poukázat na zaujatost a neobjektivitu pozorovatelů OSCE.³⁵ Nutno podotknout, že mezinárodní kritika i doporučení na prodemokratické změny se mívají praktickým účinkem, protože vynuocovací potenciál „západních“ aktérů vůči Bělorusku je minimální (na rozdíl od Ruska). To souvisí i s jejich minimálním „pro-opozičním“ efektem, protože činnost pozorovatelů je systematicky diskreditována médii.

Účast opozice i pozorovatelů má ve volbách své nezastupitelné místo, které je jim vyčleněno na základě uplatňované strategie režimu zneužít je v proceduře opakovaného potvrzení prezidentského úřadu a zvýšení jeho legitimacy. Je samozřejmě otázka, do jakých podrobností je taková strategie vypracována a do jaké míry se uplatňuje pouze rámcový přístup. Nicméně důležitá je přetrvávající efektivita pro současný režim.

5. Kampaň a média

Průběh předvolební kampaně názorně ukazuje na nepoměritelnost volebního potenciálu Lukašenky a ostatních kandidátů. První a příznačný rozdíl značí již fakt, že Lukašenka provádí fakticky nepřetržitou propagaci svého režimu zaměřenou jak na udržení tradičního prorežimního elektorátu, tak na rozptýlení, případně získání názorově nevyhraněných nebo protestních

voličů. Zatímco tato činnost v období voleb pouze graduje, pro faktickou opozici představuje období před volbami prakticky jediný oficiálně přiznaný (ale zároveň z hlediska rozsahu i obsahu důsledně kontrolovaný) agitační prostor. Opozice se ocitá v již zmíněném uzavřeném kruhu – na jedné straně se tuto příležitost snaží maximálně využít, jakoby šlo o nástroj standardních demokratických voleb, na druhé straně je zřejmé, že reálně může využít jen takový prostor, jaký jí bude režimem povolen.

Tento prostor byl v předvolebním období vymezen stanovením termínu oficiálního zahájení kampaně (s trestním postihem pro dřívější aktivity), rozsahem finančních prostředků přidělených státem (znemožňujícími jakékoliv financování z jiných zdrojů) a jejich definovaným použitím, účelovým výkladem platné legislativy ze strany státních orgánů a CKRB, a řadou obstrukčních nástrojů.³⁶ Co se týče prezentace v médiích v rámci přiděleného vysílacího času pro jednotlivé kandidáty (viz pozn. 10), dodané klipy byly odvysílány před hlavním vysílacím časem v období do 6. března (tzn. 13 dnů před volbami) a v několika případech prošly částečnou cenzurou. V případě publikace ve státních novinách dostala opozice méně prostoru a na méně viditelném místě. Prezentace v soukromých médiích byla z důvodu obav administrativního postihu sporadická a spíše regionální.³⁷ Národní média informovala o volbách jako takových v minimální míře, resp. kladla důraz na jejich procedurální aspekty. Na rozdíl od Lukašenky nedostali zbývající tři kandidáti v hlavních státních médiích další prostor pro vlastní prezentaci. Naopak byla odvysílána série analytických pořadů obviňujících je z přípravy revoluce, a negativní informace byly podávány rovněž o mezinárodních pozorovatelích OSCE. Z hlediska struktury zpráv věnovaných televizí, rozhlasem i tiskem jednotlivým kandidátům jednoznačně dominuje Lukašenka, a to pokrytím většiny obyvatel, počtem informací i jejich pozitivním vyzněním.³⁸

Lukašenka de facto nerealizoval oficiální předvolební kampaň, ale zviditelňoval se agendou prezidentského úřadu a pokrytím běžného zpravodajského prostoru v médiích. Ještě před vlastními volbami učinil prezident první marketingový tah – s cílem využití prolukašenkovského efektu „plynové války“ mezi Ruskem a Ukrajinou – když 16. prosince oznámil datum konání voleb a posunul jej z předpokládaného červencového termínu na březen.³⁹ Mimoto se tímto opatřením opozici také výrazně zkrátilo období pro přípravu kampaně. Druhým marketingovým tahem byla realizace státní kampaně „Za Bělorusko“, která se kryla s dobou předvolební kampaně a propagovala úspěchy země dosažené za Lukašenkova prezidentství. Protože nebyla tato akce oficiálně spojena s předvolební prezidentskou agitací, nepodléhala opatřením volebního zákona (tzn. omezení financování či formě mediální prezentace) a její součástí tak byly rozsáhlá billboardová kampaň a společenské akce po celém Bělorusku přenášené televizí. Kampaň Za Bělorusko byla doplňována opakovaným zveřejňováním výsledků „sociologických průzkumů“, ve kterých Lukašenka získával okolo 75 % hlasů. Vyvrcholením oficiální agitace byla vystoupení šéfa KGB, generálního prokurátora, ministra vnitra a Lukašenky 16., resp. 17. března, ve kterých obvinili opozici z přípravy násilného převratu v den voleb a zároveň prohlásili, že osoby účastníci se protestů budou pokládány za teroristy.⁴⁰

Navzdory volebnímu zákonu bylo reálné administrativní i mediální prostředí pro realizaci opoziční kampaně nejen omezující, ale záměrně diskreditační.⁴¹ Její výsledná podoba tak z hlediska celorepublikové dostupnosti a možnosti otevřeně informovat obyvatele působila disproporčně a roztržštěně, s možnými regionálními rozdíly v závislosti na daných podmínkách. V tom důsledku nemohla většina voličů provést plnohodnotnou informovanou volbu mezi danými kandidáty.

6. Hlasování a manipulace

Pomineme-li výše naznačené výrazně odlišné podmínky předvolební kampaně pro Lukašenku a ostatní kandidáty, které vedly k jednoznačnému protežování prezidenta, základní problém voleb z hlediska jejich ne/demokratičnosti představuje neprůhlednost, neboli předpokládané manipulace v průběhu hlasování i s konečnými výsledky. Při hodnocení tohoto sporného bodu však není dostačujícím cílem dokazovat, resp. poukazovat na nepopiratelný fakt, že k manipulacím opravdu dochází, tak jak to činí opozice i pozorovatelé OSCE. Pro odкрытие smyslu machinací je podstatné znát 1) volební *prostředí* – jestli způsob organizace a vedení voleb vytváří pro manipulace prostor, nebo se jej naopak snaží omezovat; a 2) jejich *struktura*, tzn. v jakém rozsahu (horizontálním i vertikálním) probíhají. Horizontální rovina vymezuje celkovou míru manipulace s výsledky, zatímco vertikální rovina postihuje počet a působnost administrativních úrovní zahrnutých do manipulací.

K dosažení optimálního výsledku pro Lukašenku může ústřední volební komise využívat sérii nástrojů – mj. 1) personální kontrolu podřízených volebních komisí, 2) seznamy registrovaných voličů, 3) před-termínové hlasování, a 4) rozhodovací proces komisí a sčítání hlasů.

1) Ačkoliv do jednotlivých úrovní volebních komisí (v případě prezidentských voleb teritoriálních a okrskových) může nominovat zástupce široká škála subjektů (viz 1. část), o jejich jmenování rozhodují zřizovatelé komisí, jimiž jsou dané orgány místní správy, které tak disponují významnou kontrolou nad řízením voleb. Pro ilustraci si přiblížíme strukturu nejnížšího článku okrskových komisí, které jsou bezprostředně spojeny s hlasovacím procesem. Ve volbách 2006 tvořili největší skupinu komisaři nominovaní individuálně občany (49,3% členů) a pracovními kolektivy (35,4%). Veřejná sdružení obsadila 10,1% členů a zástupci místních správních orgánů 5%. Zástupci politických stran tvořili 0,2% komisařů (ve volbách 2001 obsadily politické strany rovněž 0,2% míst). Z údajů vyplývá zjevná marginalizace zastoupení politických stran ve volebních komisích. Kromě toho jimi nominovaní komisaři nereprezentují automaticky faktickou opozici.⁴² Ačkoliv není možné následující tvrzení potvrdit přesnými fakty, je zřejmé, že ve všech uvedených nominačních skupinách převládaly předem vybrané, spolehlivé a loajální osoby (zatímco nominace těch nežádoucích nebyly vůbec přijaty). Nasvědčuje tomu jmenovací pravomoc orgánů státní správy, téměř naprostá shoda v počtu přijatých přihlášek a obsazovaných míst, nebo časté obsazení komisí zaměstnanci státních institucí s předsedajícím z řad svých nadřízených či zaměstnavatelů. (OSCE/ODIHR 2006: 9) V důsledku neprůhledného, resp. jednostranného a kontrolovaného průběhu nominace komisařů byly až na výjimky z komisí vyloučeny pro režim nežádoucí (opoziční) osoby.

2) Neexistuje centralizovaný a veřejně dostupný seznam počtu registrovaných voličů. Každý volební okrsek disponoval vlastním volebním seznamem (poskytnutým místní správou), aniž by musel být kontrolován některou z vyšších úrovní. Volební zákon nestanoví termín ukončení registrace voličů před volbami, kteří tak mohou být až do skončení voleb na seznam dodatečně zařazeni. Celkové číslo registrovaných voličů oznámených před volbami a po nich se zvýšilo o 114 tisíc osob.

3) Předtermínové hlasování má sloužit jako pomocný doplněk voleb. Nicméně často uplatňovaným postupem bylo „instruování“ zaměstnanců státních podniků a studentů, aby hlasovali touto formou.⁴³ Ta svou netransparentností a nedostatečným zabezpečením (včetně nedostupnosti

oficiálních evidenčních protokolů o výsledcích)⁴⁴ poskytuje jednoduchý prostředek pro manipulaci s volebními lístky. Podle oficiálních výsledků se předtermínového hlasování účastnilo 31,3 % registrovaných voličů (podle NISEPI 25,7 %),⁴⁵ což představuje dostatečný potenciál pro „zisk“ několika procentních bodů a lze předpokládat, že touto formou se uskutečňuje převážná většina realizovaných manipulací CKRB. Z tohoto pohledu není podstatné, jestli daných 25–31 % voličů hlasovalo z donucení či dobrovolně, protože zneužitelné jsou obě skupiny hlasů. Přesto se musí dodat, že celkově pozorovatelé hodnotí průběh volebních procedur pozitivně (v případě regulérního hlasování v 90 % zpráv). (OSCE/ODIHR 2006: 22)

4) Finální a rozhodující krok v „usměrňování“ průběhu voleb a splnění jejich legitimizačního účelu představuje sečtení volebních hlasů komisemi a oznámení konečných výsledků CKRB. Tento proces usnadňuje rozhodovací proces komisí všech daných úrovní, které obcházejí transparentnost své činnosti, resp. právo pozorovatelů účastnit se jejich zasedání, a to prostřednictvím jednoduché metody omezení formálních zasedání na minimum (případně jejich úplného zrušení) a přenesení rozhodování na neoficiální setkání. Vlastní průběh sčítání byl negativně hodnocen jako netransparentní v 50 % zpráv pozorovatelů OSCE.⁴⁶ Vzhledem k dané skutečnosti, že informace o procesu zpracování hlasovacích lístků jsou přístupné v omezené míře, nelze učinit jednoznačné a procentuálně přesné závěry v otázce míry falsifikace výsledků voleb. Přesto můžeme na základě dostupných doplňujících údajů a srovnání oficiálních i neoficiálních volebních výsledků všech dosud realizovaných prezidentských voleb provést určitá zhodnocení.

Výsledky prezidentských voleb 23. června a 10. července 1994 (v % hlasů):

Kandidát	1. kolo	2. kolo
Lukašenka A.	44,8	80,1
Kebič V.	17,3	19,9
Pazňak Z.	12,8	–
Šuškevič S.	9,9	–
Dubko A.	5,9	–
Novikav V.	4,3	–
Volební účast	–	70,0

Zdroj: *Elections around the world* (2000); *Yekadumaw* (2001: 26).

Výsledky prezidentských voleb 9. září 2001 (v %):

Kandidát	CKRB	Iniciativa „Nezávislé pozorování“	ODIHR ILEOM	Prohlášení Hančaryka
Lukašenka A.	75,65	70	76,6	46
Hančaryk U.	15,65	–	–	40
Hajdukevič S.	2,48	–	–	–
Volební účast	83,86	–	–	–

Zdroj: *CKRB* (2001); *OSCE/ODIHR* (2001: 24, 26).

Výsledky prezidentských voleb 19. března 2006 (v %):

Kandidát	CKRB	Povolební průzkum NISEPI*	Otevřený dopis části KGB
Lukašenka A.	83,0	63,6	49,0
Milinkevič A.	6,1	20,6	28,4
Kazulin A.	2,2	4,8	–
Hajdukevič S.	3,5	2,1	–
Volební účast	92,3	90,0	–

* NISEPI provedla několik průzkumů, přičemž jejich výsledky se pohybují mezi 54,2–64,9% hlasů pro Lukašenku a 15,8–21,4% pro Milinkeviče.

Zdroj: CKRB (2006b); Gazeta Wyborcza, 27. 4. 2006; NISEPI (2006).

Z hlediska hodnověrnosti oficiálních výsledků můžeme pominout demokratické volby v roce 1994. Zajímavější vývoj zaznamenáme v posledních dvou případech. Zatímco v roce 2001 domácí pozorovatelé „Nezávislé pozorování“ označili 20–25% hlasů pro Hančaryka za odebrané v Lukašenkuv prospěch (tzn. asi 4–5% všech odevzdaných hlasů), v roce 2006 se již jednalo minimálně o 20% všech odevzdaných hlasů. (NISEPI 2006; OSCE/ODIHR 2001: 24) Za předpokladu, že za reálnější pokládáme neoficiální výsledky posledních dvou voleb a vezmeme-li v úvahu rozsah pravděpodobných manipulací, pak faktická podpora Lukašenky od předposledních voleb zaznamenala zhruba 10% pokles, zatímco volební zisky faktické opozice stagnují kolem 20%, případně mírně vzrostly do 25% (při započtení hlasů Kazulina). Musíme však vzít také v úvahu nárůst reálné volební účasti na 90% registrovaných voličů, která po převedení uvedených procent na počet získaných hlasů Lukašenkovu ztrátu zmenšuje a naopak zvyšuje zisk opozice. S tímto reálným stavem kontrastuje vývoj oficiálních výsledků, ve kterých roste nejen přesvědčivé vítězství Lukašenky a nepatrně také volební účast, ale zejména o více jak polovinu klesl zisk opozice, čímž se opticky zvyšuje míra prezidentovy legitimacy a naopak klesá opozičním kandidátům. Pokud by měly uvedené skutečnosti znamenat skutečně trend mírného poklesu Lukašenkovy podpory a její nárůst u opozice, je zřejmé, že požadovaná „ideální“ podoba vyhovující současnému prezidentovi bude moci být v následujících volbách dosahována pouze za předpokladu nárůstu manipulace s volebními výsledky. A to v takovém rozsahu, aby vykompenzovala reálné ztráty.

Způsob organizace a vedení voleb vytvořily široký potenciál pro zneužití, přičemž jednotlivé postupy byly využity v různé míře, kterou nelze zcela přesně kvantifikovat. Nicméně netransparentnost a účelovost volebního prostředí je zřetelná. Tomuto závěru odpovídá i struktura machinací, které ve vertikální rovině pokrývají všechny úrovně volebních komisí a další státní orgány.⁴⁷ V horizontální rovině se dá předpokládat již naznačená rostoucí tendence falzifikací, i když ani zde nemůžeme určit jejich přesnou míru. Cílem prováděné deformace volebního procesu není zaručit pouhé vítězství Lukašenky, které by měl za daných podmínek zajištěno, ale toto vítězství – a tedy prezidentovu legitimitu – řádově zvýšit a naopak zdiskreditovat nejen faktickou opozici jako takovou, ale zejména její schopnost vytvořit reálnou alternativu. S tím souvisí záměr předem vyloučit možnost pořádání druhého volebního kola, které by snížilo rozdíl zisku mezi prezidentem a opozicí.

7. Struktura podpory obyvatel

Když se zabýváme problematikou současné politické situace v Bělorusku, je nezbytné zmínit také otázku běloruské společnosti jako takové, protože historie tohoto areálu, resp. vývoj jeho jazykové a kulturní identity do značné míry determinuje stávající rozpoložení většiny obyvatel a jejich politických preferencí. Cílem této kapitoly je prostřednictvím uvedení vybraných sociologických průzkumů přiblížit podobu této společnosti, která poodhalí některé příčiny volebního vývoje.⁴⁸

Systematická sověťizace a kulturní a jazyková rusifikace Běloruska realizovaná v období Sovětského svazu se dosud odráží nejen v přetrvávajícím většinovém používání ruštiny,⁴⁹ ale v sebeidentifikaci většiny obyvatel s neosovětskou mentalitou apolitického občana spoléhajícího na rozhodování autorit zaručujících určitou úroveň sociálních potřeb. Z pohledu politiky se dále jedná o přirozenou většinovou inklinaci společnosti k Rusku (posilovanou popularitou Vladimira Putina), což není vedle uvedených historických souvislostí dáno pouze existenční – především ekonomickou – závislostí země na něm a nepřerušenu proruskou orientací majoritní části běloruských politických i ekonomických elit (znásobenou za Lukašenky), ale také v podstatě jediným alternativním celoplošně dostupným informačním zdrojem v podobě ruských masmédií. Ještě v současnosti – 15 let od rozpadu Sovětského svazu – se 52 % obyvatel považuje za sovětského člověka a stejný počet by dal přednost integraci s Ruskem před vstupem do Evropské unie (ten podporuje a za Evropana se považuje 32, resp. 36 % občanů). Z pohledu obecného směřování země a jejího vývoje, 60 % obyvatel jej považuje za správný, 31 % za špatný. Dále podle třetiny obyvatel neumožňují stávající podmínky odpovídající seberealizaci mladých lidí.⁵⁰

Co se týče vlastních prezidentských voleb, míra přesvědčení obyvatel o jejich spravedlnosti prakticky koresponduje s reálným procentuálním ziskem Lukašenky. 61 %, resp. 34 a 33 % respondentů označilo volby za svobodné, respektive jejich oficiální výsledky za pravdivé, či spíše pravdivé. Naopak 27 % volby nepovažuje za svobodné a spravedlivé a o jejich zfalšování je přesvědčeno 11 % a 17 % to připouští. 60 % obyvatel si také uvědomuje podporu Lukašenky z Kremlu během prezidentské kampaně.

Podíváme-li se na strukturu voličů posledních prezidentských voleb, získává prezident dominantní podporu ve věkové skupině nad 60 let (80 % hlasů), žijících na východě země (Homelská a Mahilevská oblast – 75 % a 64 %), ale i v Minské oblasti (64 %), na vesnicích (72 %), mezi penzisty (81 %) a u lidí se základním vzděláním a nedokončeným středoškolským vzděláním (77 a 76 %). Ve veřejném sektoru, kde pracuje 80 % zaměstnanců, obdržel 60 % hlasů (opozice 22 %). Jeho nejmenší podpora je 31 % voličů ve věkové skupině 25–29 let a v soukromém sektoru, v ostatních případech se až na výjimky pohybuje nad 50 %. Naproti tomu, nejvíce opozičních voličů (myslí se společný potenciál Milinkeviče a Kazulina) se nachází v kategorii 20–29 let (zde opozice získává 42 %) a v soukromém sektoru (44 % voličů), dále v hlavním městě Minsku a Brestské oblasti (30 a 31 %; ale Lukašenka zde má 42 a 57 %), v regionálních centrech a malých městech (28 a 29 %; Lukašenka 53 a 58 %), mezi studenty (37 %; Lukašenka 43 %) a vysokoškolsky vzdělanými lidmi (43 %; Lukašenka 41 %). Nejmenší podporu 9 a 8 % zaznamenává opozice u lidí nad 60 let a žijících v Homelské oblasti. Ve většině případů se v jednotlivých kategoriích pohybuje společná podpora dvou opozičních kandidátů mezi 20–30 % voličů.

Na základě rozboru voličské struktury můžeme konstatovat, že – s výjimkou věkové kategorie 20–29 let a lidí pracujících v soukromém sektoru – prakticky neexistuje sociální skupina obyvatel, která by většinou podporovala faktickou opozici. Lukašenkův elektorát se ve významné míře nachází ve všech vzdělanostních i zaměstnanostních skupinách a věkových kategoriích, a žije na venkově, ve městech (včetně Minsku), západě i východě země. Nezanebatelný význam vypovídající o nepoměřitelnosti rozvrstvení elektorátu opozice a Lukašenky v běloruské společnosti má srovnání jejich minimální a maximální podpory voličů – zatímco opozice se pohybuje v rozmezí 8 a 44 % procent, Lukašenka v řádově vyšší kategorii 31 až 81 %.

Z uvedených čísel krystalizují dvě hlavní skupiny obyvatel v přibližné velikosti dvě třetiny ku jedné. Zatímco jedna reprezentuje víceméně spokojenou, ale apatickou, část společnosti se současným stavem i režimem (a prakticky koresponduje s pravděpodobně reálnou volební podporou Lukašenky), ve druhé menšinové jsou zahrnuti nespokojení obyvatelé, přičemž tento potenciál limitují existenční obavy z případných represí (opozice oproti možné třetině získala pouze 20–25 % hlasů).⁵¹ Z toho plynou následující závěry – 1) podpora současného režimu není tak absolutní, jak se Lukašenka snaží prezentovat; 2) nespokojená třetina společnosti představuje významný potenciál, který však faktická opozice zatím není schopna plně využít; a 3) dvoutřetinová reálná podpora Lukašenkova režimu doposud – již 12 let – vytváří rozhodující a z pohledu politických oponentů bezkonkurenční společensko-politickou sílu.

8. Lukašenkovo vítězství aneb závěrečné zhodnocení

Vrátíme-li se k tezi o sporné nedemokratičnosti voleb vyslovené v úvodu, respektive k jejímu obsahu o nejen formálním, ale i faktickém potvrzování legitimacy Lukašenkova režimu, můžeme ji považovat za platnou. S tím rozdílem, že původně měla postihovat pouze tu vlastnost běloruských prezidentských voleb, která nedosahuje legitimacy pouhými volebními manipulacemi ústíci ve volební vítězství úřadujícího prezidenta, ale prostřednictvím skutečné většinové podpory voličů. Lukašenka představuje politického aktéra, který od svého nástupu do funkce v roce 1994 stále disponuje největší – i když pozvolna klesající – podporou obyvatel, a z tohoto pohledu by pravděpodobně vyhrál i regulérní volby. (srov. Silitski 2005: 84) Problém spočívá v tom, že v okamžiku pořádání plně demokratických voleb by – mj. v důsledku spravedlivé volební kampaně, stejných vstupních (finančních) podmínek a mediální otevřenosti – tato podpora, která je do značné míry způsobena právě dezinformací voličů, zaznamenala výrazný pokles a Lukašenka by se dostal na půdu skutečné volební soutěže.

Proto uvedený aspekt – podpora voličů – představuje pouze výchozí část celého systému formální a faktické legitimizace, využívajícího prostředky nedemokratického režimu a opakovaně zaručujícího nejen stabilní, ale jeho rostoucí oficiální legitimitu, ve které se skutečný díl legitimacy obohacuje nezbytnými doplňky na požadovanou míru. Mezi formální komplementy se řadí konstruktivní opozice, loajální pozorovatelé, nevyvážená volební kampaň a média, i netransparentní průběh voleb a sčítání hlasů. Faktickou roli plní účast faktické opozice a pozorovatelů mezinárodního společenství. Vlastní nedemokratičnost legálně-institucionálního rámce a průběhu voleb hraje vedlejší roli. Z hlediska stability stávajícího běloruského systému je klíčová jejich legitimizační funkce. Jinými slovy, prezidentské volby (a také referenda)

slouží jako hlavní oficiální zdroj obnovování legitimacy současného režimu. Z hlediska její kategorizace se nabízí zařazení mezi legalistickou legitimitu. Ta zde však nepředstavuje jednotný celek pouhého formálního potvrzení. Legitimita Lukašenkova režimu je konglomerátem několika typů – zejména charismatické, tradicionalistické (neosovětské) a specifické kombinace sociálně-ideové a efektivní legitimacy (které se v běloruském případě nevyklučují). Ty tvoří dohromady majoritní část skutečné podpory režimu získávané ve volbách. Prováděcí formální složka je pak dotvářena systémem výše uvedených doplňků s cílem dosažení ideální „čisté“ formy legalistické legitimacy. (srov. Balík, Kubát 2004)

Přesto poslední volby naznačují pokles efektivty jejich legitimizační funkce, která v důsledku přímého zapojení protisystémových aktérů a určitého nárůstu voličského i mobilizačního potenciálu faktické opozice postupně eroduje a vnitřně se vyčerpává. Lukašenka proto musí klást stále větší důraz na onu doplňkovou část volebního procesu, aby udržel požadovanou funkčnost. Dá se předpokládat, že tento trend bude pokračovat včetně přijímání silnějších a nahodilých nestandardních opatření v oblasti perzekucí a represí proti opozici i veřejnosti.⁵² Samozřejmě se nabízí celá řada alternativních přístupů, které se však již více dotýkají problematiky celého politického systému, nikoliv stávající úlohy voleb v něm. (Ibidem: 79–80)

Role voleb může být shrnuta do následující závěrečné teze – jednu stranu problematiky tvoří existující a režimem uplatňované manipulační a obstrukční mechanismy; druhou stranu neschopnost opozice nabídnout plnohodnotnou alternativu; a třetí stranu stav post-sovětské společnosti jako celku (části nespokojené, ale bojící se, a větší části spokojené, ale apatické). Jedná se o tři vzájemně se ovlivňující společensko-politické proměnné, jejichž výsledkem je opakované vítězství Lukašenky, udržování vysoké míry jeho legitimacy a dosavadní stabilita režimu. Nicméně, jak se tvrdí v jednom z průzkumů NISEPI – v Bělorusku nepochybně existuje společenská základna pro změnu. S tím dovětkem, že připravenost běloruské společnosti ke změnám nesmí být podceňována (jak činí režim) ani přeceňována (jak činí opozice).

Poznámky

1. Český překpis jmen je proveden z běloruského jazyka.
2. Blíže k problematice typologického vymezení současného politického systému v Bělorusku viz např. Hlaváček, Holzer (2005).
3. K roli legitimacy v nedemokratickém režimu viz Balík, Kubát (2004: 66–80).
4. Centralnaja komissija Respubliki Belarus po vyboram i proveděnjiju respublikanskich referendumov (Ústřední komise Běloruské republiky pro volby a pořádání republikových referend).
5. Zjištěné nedostatky monitorují zprávy pozorovatelů OSCE, které zároveň doporučují konkrétní úpravy. (viz OSCE/ODIHR 2006: 26–31)
6. Tato ústava na základě výsledků referenda z listopadu 1996 pozměnila, resp. nahradila dosavadní ústavu z roku 1994. Uspořádání referenda i vyhlášení nové ústavy proběhlo nezákonně a Lukašenka tímto krokem ustanovil disproporční prezidentský systém, čímž dokončil tvorbu institucionálně-právního rámce nedemokratického režimu.
7. Zákon upravuje volby prezidenta, zastupitelů obou komor Národního shromáždění (Sněmovny reprezentantů a Rady republiky) a zástupců místních zastupitelských rad, a také pořádání referend. (viz Nacionalnyj centr 2003)
8. V ústavě z roku 1994 mohli prezidentského kandidáta nominovat také poslanci Nejvyššího sovětu.

9. Vedle podpisových listin se hodnotí další dokumenty (mj. majetkové přiznání kandidáta a blízkých příbuzných).
10. Podmínky kandidatury pocházejí z období formování ústavy z roku 1994. Za zmínku stojí, že v předposledních verzích byla uvedena věková hranice 40 let, která se nakonec snížila na 35 let, čímž se prakticky umožnila kandidatura 39letému Lukašenkovi v prvních prezidentských volbách v roce 1994. Podmínka 10letého pobytu vylučovala – a vylučuje – z kandidatury emigranty. (Hug, Chudakov 2003)
11. Jednu polovinu z 12 členů CKRB s 5letým mandátem jmenuje prezident, druhou Rada republiky. Ústřední komisi předsedá od listopadového referenda 1996 Lidzija Jarmošyna.
12. Pro březnové volby byla provedena registrace 17. února a kampaň tedy mohla probíhat 30 dnů.
13. Konkrétně se jedná o právo publikovat v tisku volební program v maximálním rozsahu pěti tištěných stran, a právo na bezplatnou prezentaci ve státní televizi a rozhlasu v hlavním vysílacím čase, přičemž o pořadí a počtu příspěvků rozhoduje CKRB. V březnových volbách mohli kandidáti publikovat své programy v sedmi periodících a odvysílat dva předtočené klipy v TV a dva v rozhlasu v délce do 30 minut.
14. Ve volbách 2006 byla každému kandidátovi přidělena částka 66,7 milionu běloruských rublů (v přepočtu asi 31 tisíc USD). Prostředky jsou určeny pro přípravu tiskovin a nemohou být využity např. k pronájmu billboardů či placené reklamě v médiích.
15. Jde tedy o specifickou obdobu vystavení voličského průkazu umožňujícího hlasovat v jiném volebním okrsku. S tím rozdílem, že u předtermínového hlasování není přítomna celá volební komise, ale stačí dva členové.
16. Např. k Nejvyššímu soudu v případě odmítnutí zaregistrovat iniciativní skupinu voličů či prezidentského kandidáta a k příslušné volební komisi v případě porušení podmínek na pořádání spravedlivé kampaně.
17. Např. odmítnutí přihlášky z důvodu formálních nedostatků.
18. V případě vyřazení některých kandidátů rovněž musíme připustit možnost, že bylo oprávněné.
19. Dvě skupiny sběr podpisů vůbec nezahájily, jedna neposbírala jejich požadovaný počet a jeden kandidát z procesu odstoupil.
20. Prvních prezidentských voleb v roce 1994 se účastnilo šest kandidátů.
21. Charakteristika obou skupin viz 3. část textu.
LDP – Liberálně-demokratická strana; BSDP-Hramada – Běloruská sociálně-demokratická strana „Hramada“.
22. Hajdukevič nebyl jako kandidát na rozdíl od Milinkeviče a Kazulina cílem obstrukcí úřadů a rovněž nepodal žádnou stížnost na průběh voleb ani jej nekritizoval.
23. Program Kazulina je rozdělen do tří hlavních částí – 1. Za stát (ekonomika, politika), 2. Za národ (sociální politika, vzdělání, zdravotnictví, rodina), 3. Za tebe (občanské svobody, bydlení, duchovní rozvoj). Co se týče základního vymezení vůči současnému režimu, Kazulin požaduje striktní dodržování rozdělení moci, volbu vedoucích představitelů na všech úrovních státní moci, boj proti byrokracii a korupci a zrušení státního monopolismu a protekcionismu. Deklaruje respektování svobod a práv občanů a rozvoj běloruské kultury a jazyka. V zahraniční politice označuje Západ za strategického partnera, zatímco Rusko za strategického spojence.

Milinkevičův program vyčleňuje sedm priorit – 1. Rodina a zdraví, 2. Úcta k práci a náležitý výtěžek, 3. Spravedlivé zákony a zodpovědný stát, 4. Ekonomická svoboda, 5. Otevřený stát – otevřený svět, 6. Věda – pokrok, a 7. Národní obrození. Postoj vůči režimu je adresnější a kritičtější – současný stav se označuje za stagnaci, samoizolaci a atmosféru strachu v zájmu zachování moci jedné osoby. Politický systém má být zásadně změněn včetně omezení prezidentských pravomocí a posílení vlády zodpovědné parlamentu, posílení samospráv a volby jejich vedoucích představitelů. Deklaruje se záruka demokratických voleb, občanských svobod, „deideologizace“ života, likvidace monopolů a podpora soukromého podnikání, a nezbytná obroda běloruské kultury a jazyka. Zahraniční politika se má orientovat mj. na zachování a rozvoj spolupráce s Ruskem, Ukrajinou a dalšími státy SNG, vstup do Evropského sdružení volného obchodu (EFTA) a uzavření Dohody

- o partnerství a spolupráci (PCA) s Evropskou unií (požadavek na vstup není uveden). (Kozulin 2006; Milinkevič 2006)
24. Struktura běloruské opozice je složitější, nicméně ve vztahu k prezidentským volbám postačí dělení do dvou uvedených skupin. Vedle pojmu konstruktivní opozice se při popisu této skupiny používá také označení „třetí síla“. (srov. Baluk 2004; Yekadumava 2001).
 25. Během voleb byl Milinkevič formálně podporován koalicí 10-Plus, do které mj. patřily subjekty Partyja BNF (Strana Běloruské lidové fronty), AHP (Sjednocená občanská strana), PKB (Strana komunistů Běloruska) a „Nadzeja“ (Běloruská strana žen).
 26. Kazulin vzešel coby bývalý rektor Běloruské státní univerzity (1996–2003; BGU) a ministr vlády (1998–2001) z přímých řad Lukašenkovy nomenklatury a v roce 2005 se stal předsedou opoziční BSDP-Hramada. Jeho kritická prohlášení na adresu Milinkeviče a o nebezpečí destabilizace země z února 2006 působila spíše dojmem loajální rétoriky než zastánce faktické opozice. Kazulin stejně tak odmítnul nabídku Milinkeviče, aby se jeden z nich vzdal kandidatury ve prospěch druhého. (srov. Silicki 2006) Nicméně vzhledem k jeho jednání v konečné fázi voleb jej můžeme k faktické opozici přiřadit. V červenci byl za účast na povolebních protestech v Minsku Kazulin odsouzen k 5 letům odnětí svobody.
 27. Zatímco v roce 2001 dosáhla Koordinační rada demokratických sil (KSDS; reprezentativní orgán KDS) dohody o společném kandidátovi Uladzimiru Hančarykovi až v poslední den odezdání podpisových archů (tj. 50 dnů před volbami), pro volby 2006 zvolil KDS Milinkeviče 2. října 2005, tzn. 10 měsíců před volbami (v té době se ještě předpokládalo, že volby proběhnou v červenci).
 28. To platí i navzdory přijímání Milinkeviče na vysoké úrovni v rámci EU, které má na vnitropolitický vývoj minimální přímý vliv.
 29. Někteří opoziční představitelé nejenže s neúspěchem počítají, ale dokonce se zisku reálné politické moci obávají – viz např. diskuze u kulatého stolu ve 4. čísle časopisu Rozrazil (Rozrazil 2006).
 30. Po parlamentních volbách 2004 jsou ve 110členném Národním shromáždění zastoupeny tři (loajální) politické strany – KPB (8 mandátů), AP (Strana práce; 3) a LDP (1). Zbývající křesla obsazují poslanci bez stranické příslušnosti. (OSCE/ODIHR 2006: 5)
 31. K srpnu 2002 bylo oficiálně zaregistrováno 18 politických stran, z nichž 10 se řadilo k faktické opozici a pokrývalo celé politické spektrum – od levicové PKB po nacionalistickou Partyja BNF. KSDS/KDS od roku 1999 představují již tradiční koordinační platformu, která však nevylučuje vnitřní konflikty a běžnou obměnu členů.
 32. Samozřejmě při zachování dalších podmínek – např. pokračující konsolidace opozičního tábora a umožnění jeho další oficiální existence.
 33. Domácí pozorovatelé z řad nevládních organizací byli z procesu voleb ve srovnání s rokem 2001 prakticky vyloučeni. (srov. OSCE/ODIHR 2001: 19–20; OSCE/ODIHR 2006: 20–21)
 34. OSCE hodnotí míru demokratičnosti voleb mj. na základě tzv. Kodaňského dokumentu uzavřeného v roce 1990. (viz OSCE 2006)
 35. Viz například vyjádření CKRB k závěrům pozorovatelské mise OSCE. (CKRB 2006a)
 36. Běžnou praxí bylo krátkodobé zadržování členů volebních štábů, udělování pokut, prohlídky kanceláří opozice, konfiskace volebních materiálů, výběr prostor pro mítinky s malou kapacitou a na odlehlých místech, omezená kapacita míst pro prezentaci volebních materiálů, účast provokatérů a zastrašování občanů před účastí na předvolebních shromážděních. (viz OSCE/ODIHR 2001, 2006)
 37. Ačkoliv volební zákon tuto oblast nereguluje, CKRB před podobnými aktivitami varovala (v několika případech byla zabavena část nákladu nezávislých titulů).
 38. Např. ve sledovaném období volební kampaně připadlo Lukašenkovi v průměru 93 až 99% z celkového času věnovaného všem čtyřem kandidátům ve zpravodajských pořadech třech hlavních televizních programů a státního rozhlasu. Podobně vyznívalo i zpravodajství ruského televizního kanálu RT. (viz OSCE/ODIHR 2006: 17–19)
 39. Posunutí termínu bylo konzultováno s Ruskem na půdě orgánů Svazu Ruska a Běloruska.

40. Podle průzkumů NISEPI věřilo prohlášení o přípravě převratu 31 % dotazovaných, a 55 % bylo přesvědčeno, nebo považovalo za pravděpodobné, že tento převrat měl být zinscenován ze zahraničí. (NISEPI 2006)
41. I když mezi občany narůstá počet těch, kteří nepoužívají tradiční masmédiá (kontrolovaná režimem), ale internet a zahraniční zdroje. Jejich dostupnost je však stále omezená – a to pro občany i opozici. (srov. Silicki 2006)
42. Z 2,6 % komisařů zastupujících politické strany v teritoriálních komisích obsadili 85 % kandidáti KPB. (OSCE/ODIHR 2006: 8)
43. Nicméně podle zjištění NISEPI se hlasování v předtermínu účastnilo z donucení pouze 17 % ze zúčastněných voličů, zatímco zbylá část hlasovala dobrovolně. To je v kontrastu s tvrzením opozice o hromadném donucování hlasovat předčasně. (NISEPI 2006)
44. Dále se jedná např. o nekvalitní a porušené plomby na hlasovacích boxech a jejich nekontrolované ponechání v hlasovacích místnostech po celých pět dnů.
45. V prezidentských volbách 2001 se podle odhadů pozorovatelů OSCE předtermínového hlasování účastnilo 14–19 % registrovaných voličů. (OSCE/ODIHR 2001: 21)
46. Mezi hlavní nedostatky patřilo nesprávné vyplňování závěrečných protokolů, opravy volebních výsledků, nedostupnost volebních výpočtů a nemožnost kontroly procesu zpracování výsledků od okrskových komisí po CKRB. (OSCE/ODIHR 2006: 23–24)
47. Včetně soudů a zamítnutých stížností k průběhu voleb.
48. Všechna data jsou čerpána z průzkumů NISEPI, které byly realizovány v březnu a dubnu roku 2006.
49. V běžné komunikaci používají Bělorusové asi ze 60 % ruštinu, na druhém místě je s 20 % tzv. trasjanka (nespisovná směs ruštiny a běloruštiny), zatímco užití samotné běloruštiny se pohybuje okolo 3 %. (NISEPI 2006)
50. Stojí za zmínku, že například v roce 2000 přibližně 27 % běloruské pracovní síly odjíždělo za prací do ciziny. (European Commission 2004: 12)
51. Určitou změnu ve schopnosti lidí překonat „strach“ a schopnosti opozice mobilizovat společnost naznačily několikatisícové povolební protesty v Minsku.
52. Náznakem může být nejen očekávaná vlna propouštění studentů (i vysokoškolských pracovníků) zúčastněných na povolebních protestech, ale např. uvedené odsouzení kandidáta Kazulina.

Literatura

- Balík, Stanislav a Kubát, Michal. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Baluk, Walenty. 2004. „Próby Kształtowania się systemu partyjnego.“ In: *Białoruś*. Ed. Bernard Albin a Walenty Baluk. Wrocław: Wydział Nauk Społecznych a Wydawnictwo Arboretum, 95–127.
- Klíma, Michal. 1998. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: RADIX.
- Kto jest kim w Białorusi*. 2000. Białystok: Podlaski Instytut Wydawniczy.
- Lyakhovich, Andrey. 2001. „The Government and Opposition after the 1999 Alternative Presidential Election.“ In: *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election*. Ed. Valer Bulhakaw. Minsk – Warsaw: Analytical Group – East European Democratic Centre, 150–158.
- Maksymiuk, Jan. 2006. „Belarusian Opposition Seeks Direction After Presidential Election.“ *Belarusian Review* Vol. 18, No. 2, Summer 2006, 20–21.
- Silitski, Vitali. 2005. „Preempting democracy – the case of Belarus.“ *Journal of Democracy* Vol. 16, No. 4, October 2005, 83–97.
- Yekadumaw, Andrey. 2001. „The Political System of Belarus between 1990 and 1996.“ In: *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election*. Ed. Valer Bulhakaw. Minsk – Warsaw: Analytical Group – East European Democratic Centre, 7–56.

Yekadumava, Iryna. 2001. „The Selection of Candidates.“ In: *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election*. Ed. Valer Bulhakaw. Minsk – Warsaw: Analytical Group – East European Democratic Centre, 193–202.

Internetové zdroje

- Boguzkij, Oleg a Feduta, Alexander a Martinowitsch, Wiktor. 2003. *Politische Parteien in Belarus*. Minsk: Friedrich-Ebert-Stiftung (<http://www.belmsd.org/english/lib.php>).
- Centralnaja Komissija Respubliki Belarus (CKRB). 2001. *Resultaty vyborov Prezidenta Respubliki Belarus 9 sent'abrja 2001 g.* (<http://www.rec.gov.by/elect/prb2001/prb2001res.html>).
- Centralnaja Komissija Respubliki Belarus (CKRB). 2006a. *Zamečanja po promežutočnomu otčotu No1 missii po nabljuděnjiju za vyborami BDIPČ OBSE.* (<http://www.rec.gov.by/elect/prrb2006/recpost803.html>).
- Centralnaja Komissija Respubliki Belarus (CKRB). 2006b. *Sveděnja ob itogach vyborov Prezidenta Respubliki Belarus.* (<http://www.rec.gov.by/elect/prrb2006/itog.html>).
- Elections around the world. 2000. *Elections in Belarus.* (<http://www.agora.stm.it/elections/belarus.htm>).
- The European Commission. 2004. *Country Strategy Paper, National Indicative Programme 2005–2006 – Belarus (CSP NIP).* (http://ec.europa.eu/comm/external_relations/belarus/csp/csp05_06.pdf).
- Gazeta Wyborcza. 27. 4. 2006. (<http://wyborcza.gazeta.pl>).
- Hlaváček, Petr a Holzer, Jan. 2005. „Lukašenkovo Bělorusko – případová studie nedemokratického režimu.“ *Středoevropské politické studie* 7, č. 4, (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=249>).
- Hug, Cheryl a Chudakov, Michael. 2003. *The Constitutional process in the republic of Belarus (1990–1994). Preliminary results.* (<http://law.touro.edu/publications/internationallawrev/vol6/part3.html>).
- Ispolniteľnyj komitet SNG. 2006. *Zajavlenie meždunarodnyh nabljudateľej ot Sodružestva Něžavimsykh Gosudarstv po rezultatam nabljuděnja za podgotovkoj i proveděnjem vyborov Prezidenta Respubliki Belarus.* (<http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=5624>).
- Kozulin, Alexandr. 2006. *Za stranu! Za narod! Za tějja!.* (<http://www.kozulin.com>).
- Milinkevič, Aljalexandr. 2006. *Peradvybarnaja prahrama.* (<http://by.milinkevich.org>).
- Nacionalnyj centr pravovoj informacii Respubliki Belarus. 2003. *Izberatělnyj Kodex Respubliki Belarus – 11 fevralja 2000 g. – No. 370-3.* (<http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?start=1&RN=HK0000370>).
- Nacionalnyj centr pravovoj informacii Respubliki Belarus. 2004. *Konstitucija Respubliki Belarus 1994 goda.* (<http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=v19402875>).
- Něžavimsyj institut socialno-ekonomičeskich i poličičeskich issledovanij (NISEPI). 2006. (<http://iiseps.org>):
Election results in the light of basic socio-demographic groups.
Final results of the presidential election.
Presidential election – myths or reality.
Results of the nation opinion poll conducted in March-April Of 2006.
- OSCE. 2006. *Document of the Copenhagen meeting of the conference of the human dimension of the OSCE.* (http://osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf).
- OSCE/ODIHR. 2001. *Republic of Belarus – Presidential election 9 September 2001, Limited Election Observation Mission Final Report.* Warsaw (http://www.osce.org/documents/odihr/2001/10/1237_en.pdf).
- OSCE/ODIHR. 2006. *Republic of Belarus – Presidential election 19 March 2006, Election Observation Mission Report.* Warsaw (http://www.osce.org/documents/odihr/2006/06/19393_en.pdf).
- Silicki, Vital. 2006. „Palatyčnaja Kuchňa prezidenckich vybarav.“ *Arche*, No. 3 (43), (<http://arche.home.by/2006-3/num306.html>).
- Ústava Běloruska 1994. (http://www.uni-wuerzburg.de/law/bo00000_.html).